

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ХАРКІВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

СОЦІОЛОГІЯ КУЛЬТУРИ

**Контент лекцій для студентів
спеціальності 054 «Соціологія»**

Харків – 2023

ЗМІСТ

1. Вступ до курсу. Соціологія культури як наука.
2. Основні соціологічні підходи до вивчення культури.
3. Культура як об'єкт соціологічного аналізу.
4. Культурне різноманіття та культурні універсалії. Види та форми культури.
5. Елементи культури.
6. Ритуал. Символ. Міф.
7. Культурні стилі, традиції, канони.
8. Культура та соціальна структура суспільства. Культура соціальних спільнот.
9. Культура та соціальна структура суспільства. Аналіз соціальної нерівності.
10. Культура і соціальна трансформація.
11. Культура постмодерна.

Тема 1. Вступ до курсу. Соціологія культури як наука.

1. Соціологія культури як наука: об'єкт, предмет, цілі та завдання.
2. Місце соціології культури в системі наук про культуру.
3. Специфіка соціологічного підходу до вивчення культури.

Соціологія культури є одним з напрямків сучасного соціологічного знання. Термін «соціологія культури» був введений Альфредом Вебером на початку ХХ століття. Але за цей час докорінно змінилося бачення місця та ролі культури в суспільному розвитку. Від інтерпретації культури як вторинного явища, що заважає суспільству рухатися уперед на шляху прогресу (таке розуміння культури вкладається в поняття культурного лага), соціологічна думка дійшла розуміння культури як рушійної сили соціальних трансформацій.

Серед головних значень культури виокремлюються чотири наступні.

1. Культура – це інтелектуальний, духовний, естетичний розвиток та результат цього процесу. Саме це мається на увазі, коли мова йде про культурну чи некультурну людину.

2. Культура - це «цивілізоване» суспільство, де панує закон, а не сила чи воля окремого індивіду.

3. Культура - це спосіб життя будь-якого суспільства, групи, історичного періоду. Саме так ми розуміємо це слово, коли кажемо про культуру України, європейську культуру чи культуру епохи Середньовіччя.

4. Культура – це результати інтелектуальної та художньої діяльності людини, тобто оточуючи нас продукти людської творчості: пісні та живописні полотна, архітектурні споруди та пам'ятники, меблі, побутові прилади, автомобілі, комп'ютери тощо.

Об'єкт соціології культури, тобто та частина реальності, яку вона вивчає, виокремлюється у співвідношенні культури та природи, культури та цивілізації, культури та суспільства. Частини природи, що отримували від людини їх значення, поступово складали новий – людський світ, тобто культуру. Таке бачення

культури як другої природи, яке ведеться ще з давньогрецького філософа Демокріта, стало найбільш поширеним та загальним для соціогуманітарної думки. Ступінь досягнутого в опануванні природи та її законів часто розумівся як критерій розвитку культури (саме так вважає О.О. Якуба). Об'єктом соціології культури виступає діяльність спільнот і груп — носіїв культурних уявлень, цінностей, стилів і норм поведінки, споживачів і продуцентів культурних благ; інституційна структура, у рамках якої така діяльність розгортається.

Об'єкт соціології культури — це насамперед культурно-освітні і культурно-дозвіллеві установи та організації, формальні і неформальні творчі об'єднання, спілки, рухи тощо. У найбільш загальній формі предметом соціології культури є вивчення структури і функціонування культури у зв'язку із соціальними структурами й інститутами; закономірності і механізми функціонування і розвитку культури як атрибуту соціальної системи.

В завдання соціології культури входить:

1. встановлення загальних закономірностей суспільного функціонування культури;
2. вивчення конкретних механізмів взаємодії культурної сфери з іншими соціальними системами;
3. аналіз культурної діяльності і культурного рівня тих чи інших соціальних груп і спільнот, потреб та інтересів суб'єкта у сфері культури, його ціннісних орієнтацій;
4. дослідження стану і діяльності кадрів культури;
5. планування і прогнозування розвитку культури, її соціальних інститутів та закладів;
6. вивчення наслідків науково-технічного прогресу, урбанізації, глобалізації;
7. визначення місця «соціології культури» в системі наук про культуру, розуміння її призначення;

8. дослідження ідей і понять культури в історії соціологічної думки для формування власної термінології, яка дозволить проводити адекватний аналіз соціокультурних процесів.

О. Семашко та В. Піча соціологію культури визначають як інтегральну комплексну дисципліну, предметна матриця якої формується на перетині площин загальної соціологічної теорії, що виступає її методологічною основою, та галузевих соціологічних теорій, насамперед таких як соціологія дозвілля і вільного часу, соціологія мистецтва, соціологія знання, соціологія масових комунікацій, соціологія освіти, соціологія науки та ін. Соціологи Л. Карцева та Ю. Шабаліна уточнюють визначення соціології культури. Вони відзначають, що соціологія культури – це наука, яка розглядає будову і функціонування культури у зв'язку з соціальними структурами та інститутами в певних історичних ситуаціях.

Отже, соціологія культури досліджує, яким чином культура впливає на поведінку та організацію взаємодій соціальних суб'єктів, а також те, як суспільство в цілому впливає на функціонування культури.

Тема 2. Основні соціологічні підходи до вивчення культури.

1. Соціокультурні концепції класичної соціології.
2. Культура в розумінні соціологів ХХ сторіччя.
3. Теоретичний аналіз культури в рамках структурно-функціонального та конфліктного підходів.
4. Соціологічне поняття культури. Визначення репрезентативної культури за Ф. Танбруком.

В історії соціальної думки склалося декілька підходів до аналізу культури. До таких відносимо: культурно-аналітичну традицію, структурно-функціональний аналіз, структурно-символічний підхід, постструктуралізм.

Для культурно-аналітичного підходу характерне визначення загальних закономірностей функціонування культури та суспільства. Він виник разом з розвитком самої соціології, тому його засновником можна вважати Огюста Конта (1798 – 1857). О. Конт намагався віднайти культурні закономірності функціонування суспільства. Фундаментальною ідеєю його соціологічної концепції є ідея прогресу. Він вважав, що головним змістом розвитку суспільства є прогрес духу.

В своєму творі „Курс позитивної філософії” О. Конт виокремлює три стадії прогресу людського розуму: 1) теологічна; 2) метафізична; 3) позитивна (наукова). Зміна стадій зумовлює трансформацію усіх сфер суспільного життя, в тому числі і культурної. Ідея трьох стадій розвитку О. Конта стала основою концепції репрезентативної культури Ф. Тенбрука. Фактично, коли метафізична стадія змінює теологічну, то трансформується система норм і цінностей, що називається культурою.

Для соціології культури цікавими є погляди німецького соціолога Георга Зіммеля (1858 – 1918). Сутність феномену культури він пов’язує з поняттям «життя». Життя, за Г. Зіммелем, – це стихійний, творчий початок, який прагне породжувати нові форми і вийти за межі вже створеного. Через дану категорію він визначає і поняття «культура». Культура – це особлива форма життя, пов’язана з діяльністю людини, творчим розумом, духовністю і прагненням до ідеалів. Ключовими характеристиками культури є динамізм та закладене у ній протиріччя між принципами форми та творчості.

Значний внесок у розвиток соціології культури вніс Макс Вебер (1864 – 1920). Він називав соціологію емпіричною наукою про культуру. Культура, на думку М.Вебера, засновується на людських цінностях, вона є рівноправною частиною соціальної системи і бере участь у формуванні соціальних відносин, тобто у формуванні способу життя. Важливим внеском М. Вебера в розвиток соціології культури є введення поняття «ідеальний тип». Ідеальний тип – це штучне, логічно сконструйоване поняття, яке дозволяє виокремити головні риси певного соціального феномена, що потрапляє у проблемне поле дослідника. Ідеальний

тип виникає із реального світу, а не з абстрактних теоретичних побудов. В ідеальному типі концентрується «культурний сенс» того чи іншого явища.

Альфред Вебер (1868 – 1958) у своїй соціологічній концепції розрізняє поняття «культура» та «цивілізація». Дослідник виокремив три виміри тотального історичного процесу: культурний, цивілізаційний та власне соціальний. Отже, для А.Вебера культура та цивілізація – це різні аспекти суспільного буття.

Карл Мангейм (1893 – 1947) займався соціологічним аналізом знання. На його думку джерелом соціального конфлікту є те, що у різних людей різні способи мислення та критерії істини. Отже, система культурних цінностей і норм – це фундамент соціальних взаємодій. Свій проєкт соціології культури К. Мангейм називає соціологією духу. Предмет соціології духу він формулює наступним чином: оскільки суспільство є спільним полем взаємодії, формування ідей і комунікацій, соціологія духу являє собою дослідження духовних функцій у контексті практичної діяльності, а її завдання – знайти відповідність між стилем конкретного витвору мистецтва та певними соціальними умовами. К. Мангейм визначив алгоритм дослідження культурних явищ та процесів. Намітимо етапи аналізу певного культурного явища за даною методологічною схемою. Соціологія культури, на думку К. Мангейма, не може бути просто «соціологією культурних тем». Вона повинна брати участь у будівництві культури, сприяти її оновленню. Тобто соціологія культура виконує важливу соціальну функцію – вона вивчає культуру і забезпечує її прогрес.

Видатне місце в соціології культури займає Питирим Сорокін (1902 – 1979). Він сформулював особливий підхід до аналізу культури, розглядаючи культуру і суспільство у нерозривній єдності (звідси термін соціокультурне). Культура, за П. Сорокіним, це сукупність усього створеного або визнаного даними суспільством на тій чи іншій стадії свого розвитку. У ході свого розвитку суспільство створює різні культурні системи – пізнавальні, естетичні, етичні, правові тощо. Головною властивістю цих систем є тенденція їх об'єднання у системи вищих рангів, які називаються культурними суперсистемами. Кожна культурна

суперсистема характеризується власною системою істини та знання, власною філософією та світоглядом, релігією та зразком «святенності», власними законами, кодексом поведінки, домінуючими формами соціальних відносин, власною економічною та правовою організацією, особливим типом особистості. Усі ці складові культурної суперсистеми відображають головну цінність. Саме цінності, на думку П. Сорокіна, є фундаментом будь-якої культури. Характер домінуючої культурної цінності визначає тип суперсистеми.

Структурно-функціональний підхід до вивчення культурних явищ та процесів починає формуватись на початку ХХ ст. у зв'язку з розширенням взаємодій західних суспільств з культурами різних країн та народів. В рамках даного підходу культура і суспільство розглядаються як система взаємопов'язаних явних та латентних функцій, що визначають місце кожного елемента в системі культури. Культура трактується як фактор, який забезпечує стійкість соціальної системи.

Основоположником даного підходу можна вважати Талкотта Парсонса (1902 – 1979). Він вважав, що суспільство є соціальною системою. Провідну роль в еволюції суспільних систем Т. Парсонс відводить системі культури, оскільки в кібернетичній ієрархії вона має найвищий ранг. Він вважає культурно-інституціональні фактори найбільш самостійними та незалежними. У цьому відношенні Т. Парсонс відрізнявся від У. Огборна і його теорії «культурного відставання», яка наголошувала на відставанні культурних (нематеріальних) аспектів відносно розвитку техніко-матеріальних систем.

Значний внесок у розвиток структурно-функціонального напрямку аналізу культури внесла англо-американська антропологічна школа. Вона накопичила великий матеріал, у якому дається опис звичаїв, моралі, способу життя так званих примітивних народів (індійці Північної та Південної Америки, австралійських аборигенів, африканських племен).

Американська дослідниця Маргарет Мід (1901-1978) звернула увагу на те, що типи культур можна виділяти в залежності від зв'язків між поколіннями. Спираючись на цю ідею, вона виділила такі культури: 1) постфігуративні – коли

діти вчаться перш за все у своїх попередників; 2) кофігуративні – коли діти і дорослі вчаться у своїх однолітків; 3) префігуративні – коли дорослі вчаться також і в своїх дітей.

Англійський культуролог Бронислав Малиновський (1884 – 1942) сформулював основні принципи функціонального аналізу культури. По-перше, кожна культура, як функціональна єдність суспільства, є цілісною. По-друге, кожний тип цивілізації, кожна традиція чи звичай (або вірування) виконують важливу для культури функцію. По-третє, кожний елемент культури є незамінним, оскільки він забезпечує цілісність культури. Культура в інтерпретації вченого постає як складне утворення, повна система взаємозв'язаних та взаємообумовлених соціальних інститутів, що задовольняють біологічні і власне культурні потреби людей. Відсутність рівноваги між соціальними інститутами приводить до руйнування культури як цілісного організму.

Культура, за А. Редкліффом-Брауном, – це живий організм у дії, а вивчення структури цього організму включає в себе вивчення функцій структурних елементів. Ключову роль в культурі відіграють звичаї, ритуали, моральні норми, інші регулятори поведінки людей. Дослідник вбачав у міфології, релігії, моралі, праві невід'ємні частини гігантського соціального цілого, яке має складну структуру і потребує колосальних зусиль для забезпечення злагодженої роботи усіх його елементів. У цій цілісності релігія необхідна для того, щоб усе суспільство перебувало у стані функціональної єдності. Соціуму неважливо, у якій мірі зміст релігійних вчень істинне чи невірне, розумне чи безглузде. Головне, щоб релігійна структура не руйнувала, а зміцнювала соціальні структури.

Наприкінці ХХ ст. популярним стає структурно-символічний підхід до аналізу культури. Він наголошує на можливості побудувати нову модель соціальної реальності, фундаментом якої стає мова. В рамках даного підходу культура розглядається як складний ієрархічний текст, основою якого виступає природна мова, що органічно взаємодіє з іншими «мовами» - системами знаків у науці, мові музики, живопису, театру, кіно, телебачення та ін. Джерелом людської куль-

тури є властива лише людині здатність створювати знаки, символи і передавати їх у часі та просторі (наприклад, завдяки писемності людство має змогу передавати цінні знання наступним поколінням). В рамках даного підходу пояснюється одна із найважливіших функцій культури – інформаційно-комунікативна. До представників структурно-символічного підходу до аналізу культури можна віднести Клода Леві-Строса (1908 – 2009), Ролана Барта (1915 – 1980), Юрія Лотмана (1922 – 1993), Володимира Лобаса (1941 – 2012) та ін.

Відомий французький вчений К. Леві-Строс основну увагу приділяв вивченню процесу виокремлення людини з природи і переходу її до культури, тому об'єктом його дослідження стала культура первісного соціуму. Культура як універсальний атрибут людського буття характеризується приблизно однаковим набором ознак в різних суспільствах. У роботі «Шлях масок» К. Леві-Строс підкреслює подібність зображень міфологічних істот в мистецтві північноамериканських індіанців і культурах Південно-Східної Азії.

Р. Барт був продовжувачем ідей К. Леві-Строса. Він переходить від аналізу соціальних спільнот до аналізу індивіда як носія культурних норм та цінностей. Р. Барт досліджував події повсякденного життя, іміджі та дії, показуючи присутність ідеологій у тих сферах, які традиційно вважаються вільними від будь-якої політичної значимості (наприклад рекламні афіші вина чи маргарину).

Український семіотик В. Лобас тлумачить культуру як систему приписів та обмежень, які виробляються в процесі життєдіяльності суспільства. Саме вона відрізняє соціальний тип організації від біологічного. Культура, на думку вченого, є соціальною пам'яттю, а також покликана зорієнтувати у майбутньому. З цього приводу він зазначає, що бути культурною людиною означає належати до певної спільноти, бути здатним мислити, відчувати і діяти у визначеній послідовності, що дає змогу стати передбачуваним.

У 70-80-х рр. ХХ ст. складається новий підхід у соціальних науках – постструктуралізм. Він передбачав заперечення базових положень структуралізму. Основне звинувачення класичному структуралізму полягало у нездатності адек-

ватно проаналізувати реальні соціальні трансформації, що мали місце у Європі наприкінці 70-х рр. ХХ ст. (наприклад, студентські протести у 1968 р.). У постструктуралізмі будь-які структури розуміються не як абсолютні даності, а як щось принципово відкрите і незавершене, щось без абсолютного центру, без абсолютної системи координат. Це, зокрема, пов'язано з відмовою від уявлення про бінарні опозиції як основи відносин між елементами системи.

Відомим представником постструктуралізму, який зробив вагомий внесок у розвиток соціології культури, є П'єр Бурдьє (1930 – 2002). Основою його соціологічної концепції є вчення про соціальний простір.

Соціальний простір, на думку французького вченого, являє собою сукупність агентів, які наділені різними і систематично взаємопов'язаними властивостями. Інакше кажучи, через розподіл властивостей соціальний світ об'єктивно виступає як символічна система, простір стилю життя і груп за статусом, який характеризується різним стилем життя. Основою соціального простору, на думку французького дослідника, виступають різні види капіталу: економічний капітал в його різних формах (гроші, матеріальні блага), культурний капітал (освіта, виховання, знання), а також символічний капітал (престиж, ім'я, слава, походження). Згодом французький дослідник до цього списку додасть і соціальний капітал, який визначав як сукупність актуальних або потенційних ресурсів, які пов'язані з володінням усталеною мережею зв'язків, більш або менш інституціоналізовані відносинами взаємного знайомства і визнання (знайомства, зв'язки, вплив).

В сучасній соціології культури можна знайти доволі велику кількість підходів до аналізу культуру, які не вичерпуються культурно-аналітичною традицією, структурно-функціональним, структурно-символічним підходом та постструктуралізмом. Ми розглянули, на наш погляд, ті концепції, які дозволяють вивчати культуру з різних сторін. З огляду на те, що соціологія є мультипарадигмальною наукою, слід відзначити, що дослідження культури різними мислителями не виключають одне одного, а доповнюють.

Тема 3. Культура як об'єкт соціологічного аналізу.

1. Еволюція уявлень про культуру.
2. Співвідношення понять культура і природа, культура і цивілізація, культу-ра і суспільство.
3. Визначення культури.
4. Основні функції культури.
5. Соціологічне вивчення функціонування інститутів культури.

Культура як система складається з комплексу елементів: символи, цінності, відносини, правила, соціальні норми, етикет, звичаї, традиції, ритуали – у всьому цьому проявляється культура. Саме на їх основі здійснюється її аналіз як соціального феномену.

Символи - найважливіший механізм пам'яті культури. Вони переносять тексти, сюжетні схеми та інші семіотичні утворення з одного шару культури в інший. Символ – це довільний знак, що викликає фіксовану соціальну реакцію. Знаки та символи представлені головним чином у мові. Завдяки їм можна впорядкувати досвід та поведінку людини. Мова виникає на певному етапі розвитку суспільства для задоволення багатьох потреб, тому вона є поліфункціональною системою. Основні її функції – створення, зберігання та передача інформації. Мова робить можливою комунікацію між людьми у часі та просторі. Цінності – визнані усім суспільством або більшою його частиною зразки, ідеали, уявлення про те, до яких повинна (чи може) прагнути людина, знаходячись у певному соціокультурному просторі; це загальноприйняті переконання відносно цілей, до яких повинна прагнути людина.

Цінності є основою моральних принципів.

Відносини. Культура не лише виокремлює ті чи інші сторони світу за допомогою понять, а також виявляє, як ці складові частини пов'язані між собою у просторі та часі або за значенням (наприклад, чорне протилежне білому).

Правила – це елементи, які регулюють поведінку людини. Правила втілюються у соціальних нормах, етикеті, звичаях, традиціях, ритуалах.

Соціальні норми – стандарти (правило), які регулюють поведінку людини у соціальній обстановці. Соціальні покарання або заохочення, які сприяють додержанню норм, називаються санкціями.

Етикет – прийнята в особливих соціальних колах система правил поведінки, які складають єдине ціле; це правила чемності, ввічливості та толерантності, що прийняті в суспільстві.

Звичаї – встановлені у общині чи суспільстві зразки поведінки; почерпнута з минулого форма соціальної регуляції діяльності і відносин людей, яка відтворюється в певному суспільстві або соціальній групі і є звичною для його членів.

Традиція – це елементи культури, які передаються з покоління в покоління і зберігаються протягом певного часу.

Ритуал – це певні встановлені дії, які здійснюються з метою вплинути на дійсність, мають символічний, неемпіричний характер і, як правило, соціально санкціоновані; це соціально регульована, колективно здійснювана послідовність дій, які не породжують нової предметності і не змінюють ситуацію у фізичному значенні, а переробляють символи і ведуть до символічного зміни ситуації.

Функції культури: адаптаційна, інтеграційна, нормативна, пізнавальна, функція трансмутації (або творча функція культури), прогнозуюча.

Для динаміки культури характерною є усталеність взаємодії компонентів, періодичність і стадіальність, що відрізняє її від культурних змін як довільних трансформацій соціокультурного процесу. Динаміка культури є відображенням здатності складних соціальних організмів адаптуватись до мінливих зовнішніх і внутрішніх умов існування.

А. Лобанова, І. Грабовець та Л. Кучерявенко виокремлюють декілька закономірностей розвитку культури. В історії соціальної думки склалося декілька моделей соціокультурної динаміки: циклічна модель, лінійна модель, хвильова

модель соціокультурної динаміки, постмодерністська парадигма соціокультурної динаміки.

Таким чином, культура є невід'ємною складовою суспільства, його штучним середовищем. Вона, з одного боку, зумовлює стабільність суспільства, а з другого – забезпечує його динаміку. Основними елементами культури виступають символи, цінності, відносини і правила. Культуру можна вважати фундаментом соціальних відносин і зв'язків.

Тема 4. Культурне різноманіття та культурні універсалії. Види та форми культури.

1. Різноманітність культур. Соціокультурні суперсистеми.
2. Пануюча культура, субкультури. Позитивні та негативні субкультури. Ви-сока (елітарна) та масова культура. Популярна культура. Культурна індустрія.
3. Матеріальна та духовна культури.
4. Соціологічне вивчення регіональних культурних особливостей.
5. Принцип культурного релятивізму та поняття етноцентризму.

Культурна різноманітність сучасного суспільства обумовлена такими чинниками: виділенням функціональних сфер, пов'язаним з соціальною диференціацією і розподілом праці; соціальною нерівністю; відмінностями у рівні освіти членів суспільства; особистими перевагами людей: індивідуальним вибором системи переконань і способу життя (характерний, головним чином, для сучасних суспільств); етнічним складом суспільства, співіснуванням носіїв різних етнічних традицій; відмінностями у способі життя людей, пов'язаними з місцем поселення (міська і сільська культура; культура мегаполісів і малих міст тощо); міжкультурними контактами.

Культурні чинники, які об'єднують сучасні суспільства:

По-перше, культури сучасних суспільств, що тяжіють до різноманіття, зберігають єдність мови, на якій говорити переважна більшість членів суспільства. Спільна мова припускає і спільність сприйняття оточуючого світу, оскільки певним чином структурує це сприйняття.

Другий інтегруючий механізм – правові, або – ширше – інституційні норми, які визначають найбільш значущі «правила гри», за межами яких можлива варіативність культурних проявів.

Третє. Загальна середня і доступна широким верствам вища освіта також сприяють зміцненню культурної єдності, оскільки прищеплює певний базовий набір цінностей, знань і зразків поведінки вихідцям з різних соціальних верств.

Четверте. Інтегруючим механізмом служить так звана «масова культура».

Важливими чинниками, що забезпечують культурну інтеграцію сучасних суспільств, є політичні ідеології і найбільш загальні світоглядні принципи.

Навіть в рамках одного суспільства можна виділити різні види культури. На підставі її структури виділяють: матеріальну, духовну, художню, фізичну культуру. Виділяючи види культури, за основу класифікації можна взяти масштаб її розповсюдження. Виділяють домінуючу культуру, субкультуру і контркультуру.

Сукупність цінностей, вірувань, традицій і звичаїв, якими керуються більшість членів суспільства, називається домінуючою культурою. Проте, оскільки суспільство розпадається на безліч груп (національних, демографічних, соціальних, професійних і т. ін), поступово у кожній з них формується власна культура, тобто система цінностей і правил поведінки. Такі малі культурні світи називаються субкультурою. Т. Щепанська до основних ознак субкультури відносить наступні: знакові (спільність ідеології, ментальності, символіки, культурного коду, картини світу); поведінкові (звичаї, ритуали, норми, моделі та стереотипи поведінки); соціальні (соціальна група, страта як носії субкультури) і всі вони разом (культура як «цілісний спосіб життя»).

Поняття «контркультура» почало формуватися у 60-ті роки ХХ ст. Цей термін ввів у науковий обіг американський соціолог Теодор Розак, активно вивчали його Г. Маркузе, Н. Міллер, Ж.-П. Сартр. Вони розглядали контркультуру як набір політичних, естетичних, філософських уявлень про світ, що не співпадають з пануючими в даній культурі.

Ще за часів розділення розумової та фізичної праці, соціального розшарування суспільства виникли, взаємодіяли і разом з тим зберігали свою специфіку основні форми культури: висока (елітарна) і народна (фольклорна). Вони, як правило, мали безпосередньою передумовою рівень освіченості індивідів, у колі яких переважно поширювалися ці форми. Сьогодні ситуація дещо змінилася. Активній розвиток засобів масової інформації привів до формування масової культури. Фактори, які зумовили формування масової культури. Масове суспільство, риси масового суспільства за Едвард Шилз. Функції та особливості масової культури.

Різноманітність культур насамперед можна розглядати в масштабах всього людства як соціокультурні суперсистеми. П. Сорокін виділяв соціокультурні суперсистеми згідно з уявленнями про природу кінцевої цінності (кінцевої істинної реальності).

Етноцентризм та культурний релятивізм.

Тема 5. Елементи культури.

1. Основні елементи культури.
2. Мова як спосіб понятійно-логічного впорядкування й сприйняття світу.
3. Знання та переконання в структурі культури.
4. Культура в ціннісному аспекті.
5. Культура та ідеологія.
6. Норми як відображення специфіки культури.

На думку антрополога Уорда Гуденау культура складається з чотирьох елементів: 1. Поняття. 2. Відносини. Культура не тільки виділяє ті або інші частини світу за допомогою понять, але також виявляє, як ці складові частини пов'язані між собою – у просторі та часі, за значенням (наприклад, чорне протилежне білому), на основі причинної обумовленості («пошкодувати різку – зіпсувати дитину»). 3. Цінності. 4. Правила (або норми).

Мова – це комплекс знаків і форм, які чуттєво сприймаються і є носіями значень (смислів, ідеальних уявлень, принципів, позицій і тому подібне). Знак – це матеріальний предмет (явище, подія), який виступає як об'єктивний заміник певного іншого предмета, властивості або відносин і використовується для придбання, зберігання, переробки та передачі повідомлень (інформації, знань). Дослідники культури виділяють п'ять основних знакових систем: природні, функціональні, конвенціональні, вербальні, системи запису. Найважливішою знаковою системою є вербальна знакова система – розмовна мова. Мову можна визначити як систему комунікації, яка здійснюється за допомогою звуків і символів, значення яких умовні, але мають певну структуру. Структура мови. Цінності – це уявлення про те, що бажане, правильне і корисне, які розділяються більшістю членів суспільства або групи. Успіх, святість, багатство, свобода, слава, любов – все це приклади цінностей. Цінності – це духовні орієнтири, які задають загальну стратегію поведінки індивіда в суспільстві. Ментальність. Менталітет. Види цінностей. Конфлікти у системі цінностей. Норми – це притаманні певній спільності уявлення про допустиму поведінку, поведінкові стандарти. Норми пов'язані з цінностями, що існують в культурі. Реакції соціального оточення на дотримання або недотримання норм називаються санкціями. Санкції можуть бути позитивними (схвалення, заохочення) і негативними (ізоляція, покарання). Санкції бувають формальні, які спираються на закон, чітко і ясно визначені, мають спеціальні органи, що їх визначають; та неформальні, які визначаються моральним засудженням чи заохоченням. Регулятивна функція санкцій полягає в тому, що вони застосовуються за дії, які вже здійснилися, але очікування застосування са-

нкцій стає найважливішим елементом соціальної регуляції поведінки, її контролю. Таким чином, ціннісно-нормативний механізм соціальної регуляції лежить в основі всього соціокультурного процесу.

Існує багато класифікацій норм, проте найбільш значущим є поділ норм за об'єктом та сферою діяльності. За цим підґрунтям розрізняють правові, моральні, релігійні, етичні та естетичні норми, а також традиції. Виділяють також норми-правила та норми-очікування. Норми формальні і неформальні.

Традиція – (лат. *traditio* – передача, надання) – це універсальна форма фіксації, закріплення і вибіркового збереження тих або інших елементів соціокультурного досвіду, а також універсальний механізм його передачі. Традиція – (лат. *traditio* – передача, надання) – це універсальна форма фіксації, закріплення і вибіркового збереження тих або інших елементів соціокультурного досвіду, а також універсальний механізм його передачі. Традиції виконують три соціальні функції: вони є засобом стабілізації існуючих в даному суспільстві відносин, здійснюють відтворення цих відносин в житті нових поколінь, традиції також виконують виховну дію на людину, вони формують складні звички – певну спрямованість поведінки.

У найзагальнішій формі звичай може бути визначений як стереотипна форма поведінки, яка пов'язана з діяльністю, що має практичне значення. Таким чином, звичай – це певний стійкий зразок, загальноприйнята і практично виконувана норма соціальної поведінки даної етнічної спільності. Обряд (ритуал) – англ. *ritual/rite /ceremony*; нім. *ritus*. – це такий різновид звичаю, мета і сенс якої – вираження (у більшості випадків символічне) якої-небудь ідеї, дії або заміна безпосередньої дії на предмет уявною (символічною) дією.

Ідеологію можна визначити як сукупність переконань, установок, цінностей і поглядів. Вона має кілька пластів (ярусів): базисний, де знаходять вираження загальнолюдські гуманістичні цінності (наприклад, Загальна декларація прав людини); суспільно-ціннісний, в якому забезпечується єдність і цілісність конкретного суспільства (наприклад, Конституція України); соціально-груповий, що

поєднує інтереси, які бажані для певної соціальної спільноти (наприклад, політичні партії, які проголошують відповідні цінності: лібералізм, консерватизм, монархізм тощо). Функції ідеології.

Технологію можна визначити як спосіб виробничої діяльності. Техносфера.

Тема 6. Ритуал. Символ. Міф.

1. Поняття ритуалу і ритуалізму.
2. Поняття символу.
3. Основні царини символічної культури: наука, релігія, мистецтво, гра.
4. Поняття міфу. Функції міфу.

Під ритуалом мається на увазі стандартна стійка послідовність дій, що має церемоніальний характер. При цьому передбачається, що ритуал - лише формальна процедура, тобто цінності і змісти, приписувані ритуальній дії, не є воістину цінностями і змістами індивіда, що здійснює ритуал. Значення слова «ритуалізм» бере початок з визначення, даного Р.Мертоном. Для нього ритуалізм — це тип індивідуальної адаптації, коли індивід відкидає культурно визначені цілі через нездатність їхнього досягнення, але продовжує виконувати інституціональні правила і норми, призначені для досягнення цих цілей.

Антропологу М. Дуглас належить таке визначення: "Ритуали — це певні типи дій, які служать меті вираження віри чи прихильності певним символічним системам".

Соціологічне розуміння ритуалу має за необхідністю більш загальний характер. Ритуал, за визначенням В.Фукса, це "соціально регульована, колективно здійснювана послідовність дій, що не породжують нової предметності і не змінюють ситуацію у фізичному розумінні, а переробляють символи і ведуть до символічної зміни ситуації". Тут ритуал — не обов'язково релігійне явище. Визначення, дане В.Фуксом, до речі, може бути віднесене і до бюрократичних органі-

зацій у сучасному їхньому розумінні: вони також є строго здійснюваною і колективно регульованою послідовністю дій, що не породжують нічого матеріального, а займаються переробленням символів і "ведуть до символічної зміни ситуації". Адже будь-яке рішення, розпорядження чи дозвіл, отримуваний бюрократичним шляхом, змінює ситуацію лише символічно, як, наприклад, штамп у паспорті про одруження чи дозвіл на отримання десяти тонн дахового заліза на такому-то складі.

Ще одне досить розгорнуте визначення (утім, швидше опис, який, мабуть, вичерпним чином формулює бачення ритуалу для соціологів) належить Дж. і А. Теодорсонам: "1. Культурно стандартизований набір дій символічного змісту, здійснюваний у ситуаціях, що передбачаються традицією. Слова і дії, що складають ритуал, визначені дуже точно і дуже мало змінюються, якщо взагалі скільки-небудь змінюються, від одного випадку здійснення ритуалу до іншого. Традиція також визначає, хто може проводити ритуал. У ритуалах часто використовуються священні об'єкти; передбачається, що наприкінці ритуалу його учасники повинні відчувати загальне емоційне піднесення. У випадку, якщо мова йде про магічний ритуал, його учасники вірять, що ритуал сам по собі здатний викликати певні результати — зміни зовнішнього середовища. Релігійні ритуали звичайно символізують фундаментальні вірування і проводяться для того, щоб продемонструвати благочестя і благоговіння. Ритуали також служать посиленню групової єдності, наприклад, націоналістичні ритуали. У період кризи ритуали можуть знімати відчуття тривоги і неблагополуччя. Ритуал потрібно відрізнити від церемонії, яка є більш деталізованою послідовністю дій і включає в себе певну кількість ритуалів. Крім того, церемонія завжди має соціальний характер і її не може проводити одна людина, тим часом як ритуали бувають як колективні, так й індивідуальні. 2. Символічна поведінка, що повторюється у певні періоди часу, виражає в стилізованій явній формі певні цінності чи проблеми групи (або індивідуума). У такому розумінні терміна маленькі і недовго існуючі соціальні

групи можуть виробляти ритуали, що не входять у культурну традицію, а є специфічними для даної групи".

«Ритуалізм» має на увазі систематичну відповідність нормам і правилам, які традиційні за своїм походженням і характером, але вже давно не відповідають потребам і цінностям реального життя. Ритуалізм такого роду може породжуватися різними причинами: інтересами влади імущих, відсталістю відповідних організацій та інститутів, відсутністю сильних імпульсів до зміни сформованої нормативної системи.

Символ — будь-який знак, що викликає однакову соціальну реакцію. Значення символу доволіно в тому сенсі, що воно не притаманне звуку, об'єкту, явищу як таким, а формується в процесі навчання і взаємної згоди людей, що використовують його в комунікації. Люди спілкуються один з одним символічно за допомогою слів, жестів і дій. У символах укладена інформація про намір, вони безпосередньо звернені до підсвідомості людини. Крім того, вони служать для передачі відомостей оточуючим. Англійський письменник М.Хол називає символи мовою всієї природи, бо «кожен закон і сила, діючі у всесвіті, виявляються і стають доступними обмеженому розуму людини через символи... З їх допомогою люди шукали способи повідомити один одному щось таке, що перевершує межі і можливості мови».

Міф – це не просто стародавня форма вираження людської свідомості, але універсальна структурна форма свідомості як такої. Для ранніх культур найважливішими були дві функції міфу: соціально-інтегративна та нормативно-регуляторна.

Тема 7. Культурні стилі, традиції, канони.

1. Поняття „стиль”, „традиція”, „канон”.
2. Поняття моно- і полістилізму.
3. Радянський стильовий канон у політиці, економіці, повсякденному житті.

4. Стилізація і канонізація як культурні процеси.

Стиль — це "спосіб вираження думки в мові, особлива манера вираження, характерна для індивідуума, періоду, школи чи народу. Стиль — це "спосіб чи метод дії чи представлення, особливо якщо він відповідає якомусь стандарту; визначна, характерна манера; модний і розкішний спосіб життя жити «стильно»; узагалі виразність, майстерність, уроджене уміння в представленні, образі діяльності та подачі самого себе".

Канон - це запропоновані норми і правила, яким повинні строго відповідати спосіб поведінки, вираження тощо. Наприклад, в епоху так званого соціалістичного реалізму художники знали, що можна інакше писати, знімати, ліпити, але це "інакше" було заборонено. І традиція, і канон позбавляють можливості вибору художника, діяча, групи.

Канон - це визначені норми і правила, яким повинні строго відповідати спосіб поведінки, вираження і т.д. Канон не припускав вибору, в іншому випадку має місце стиль. Аналізуючи радянський політичний канон, Іонин, виділяє три основні принципи, його характеризують: принцип цілісності, принцип ієрархії і принцип цілеспрямованості. Відповідно до першого принципу «політична система була єдиною і незмінною всюди аж до найдальших її куточків». Принцип ієрархії (другий принцип) ставив дію системи на всіх рівнях і осередках, «прийняті рішення на самому верху рівномірно і рівнооб'язательно поширювалися по всій системі». Третій принцип орієнтував систему на майбутнє. «У майбутньому лежало її виправдання.

Під життєвим стилем М. Вебер розуміє культуру групового життя або репрезентативну культуру. Вебер виділив принципові фактори, що конструюють життєві стилі: релігійну етику і містяться в ній явні або латентні правила інтерпретації та оцінки життєвих феноменів, а також інституційні освіти, характерні для домінуючих груп і сприяють відтворення певного типу особистості. Репрезентативна культура в тому випадку є монополістичною, «якщо її елементи (пере-

конання, оцінки, образи світу, ідеологія і т.д.) мають внутрішню зв'язність і, крім того, активно розділяються або пасивно приймаються всіма членами суспільства».

Виділяються наступні характеристики (категорії) моностилістичної канонізації жанрів і стилів культурної діяльності: строго певний порядок реалізації явищ культури згідно з нормами домінуючого світогляду; ієрархія і канонізація способів репрезентації панівного світогляду та інших форм культури; тотальний характер моностилістичної культури; виключення «чужих» культурних елементів і телеологічності. Характеристики полістилістичної культури багато в чому задаються опозиційно до моностилістичної. Це деієрархізація, деканонізація, невпорядкованість, детоталізація, езотеричність замість офіційного консенсусу, негативність і атеології (тобто відмова визнавати будь-яку мету розвитку культури, суспільства, мета життя, людського існування взагалі).

Тема 8. Культура та соціальна структура суспільства. Культура соціальних спільнот.

1. Культура сучасного міста і людина. Соціокультурна ситуація сучасного міста.
2. Культура сучасного села і людина. Культурне середовище сучасного села та проблемі його формування.
3. Вивчення сучасної економічної культури пострадянського простору.
4. Цінності європейської ділової культури і національні особливості культури підприємців.
5. Соціальні верстви сучасного суспільства та їхні культурні риси.

Т. Дридзе пише, що міське середовище - це “не тільки ландшафти, але і якісний стан її природних і “рукотворних” складових, рівень розвиненості інформаційного обміну, характер пануючої символіки. Нарешті, міське середовище - це й інші люди, способи їхньої взаємодії (співробітництво, суперництво, комп-

роміс, пристосування), відношення людини до найближчого соціального оточення, які є найважливішими факторами виживання і відтворення здорових людей разом зі здоровим середовищем". На думку Е.А. Орлової, соціокультурна ситуація сучасного міста характеризується тенденцією до ускладнення. Характеризуючи міське середовище, яке впливає на соціокультурну ситуацію, Е.А. Орлова виділяє в ньому виробничі процеси, фізичну й екологічну характеристику, інформаційний вплив і особливості соціальної структури. До фізичної характеристики відносяться міський простір, предметний світ, щільність населення, зв'язки, які мають важливі психологічні, соціальні і культурні наслідки. Вони приводять до позитивних соціальних змін - комфорту й упорядженості, але мають і безліч негативних наслідків для людини. Висотні будинки, одноманітність забудов, великі простори викликають відчуття загубленості і дискомфорту; розміщення житлових кварталів на периферії, зосередженість установ культури і мистецтва в центрі приводять до труднощів із прилученням до культурних цінностей; збільшення щільності населення з ускладненням міжособистісних відносин і перебуванням людини в юрбі викликають занепокоєння, дратівливість; змушені контакти із сусідами, у міському транспорті й в інших місцях формують потребу в самоті. На думку І.С. Турова, руйнування сусідських зв'язків і контактів спричиняє перевагу анонімного спілкування, а функціонально-рольова структура діяльності зводить до мінімуму існуючі особисті зв'язки і відносини. Погіршують міське середовище також різні устаткування, транспорт, побутові прилади, які створюють шум; радіо і телеапаратура, якими людина створює звукове тло. Організм на все реагує, хоча свідомість може і не фіксувати ситуацію як проблему. Екологічне середовище створює ще одне навантаження на організм і впливає на соціокультурну ситуацію. Забруднення повітря, води і всього навколишнього середовища зв'язано з транспортом і розвитком виробництва. Людина як біологічна істота відчуває потребу в русі і спілкуванні з природою. Але в умовах міського середовища, де переважають штучні компоненти, у нього обмежені відносини з природою, немає необхідного простору для біологічного

функціонування організму. У зв'язку з цим виникають визначені проблеми з фізичним станом, негативні наслідки для здоров'я в результаті яскраво вираженої гіподинамії і зростаючих стресових навантажень. Невідповідність між потребами людини як соціально-біологічної істоти і розширенням штучних компонентів середовища приводить до явного перевантаження адаптаційних механізмів. Важливим аспектом, який впливає на соціокультурне середовище міста, є інформаційний вплив. Його можна характеризувати як процес передачі сукупності знань, зведень, різних повідомлень, які формуються в суспільстві. Вони використовуються соціокультурними інститутами, соціальними спільнотами, групами й окремими індивідами для регулювання соціальної взаємодії, відносин між суспільством, людиною і природою. Передана інформація характеризує процеси, які відбуваються в різних сферах життєдіяльності суспільства - економіці, політиці, культурі. Важливою є інформація про думки й інтереси різних груп людей.

Ділова культура у вузькому змісті слова розглядається як культура підприємців, маючи на увазі при цьому цінності і норми, які регулюють поведінку і діяльність у процесі ділової активності при переговорах і складанні угод, виконанні договірних зобов'язань, при організації діяльності людей, у діловому спілкуванні, у відношенні до працівника і споживача. У діловій культурі можна виділити два шари: ціннісний і ментальний. Ціннісний шар виступає як культурний феномен, що може передаватися як традиція і визначає етичну сторону ділових відносин. Він являє собою основу професійної діяльності і включається автоматично завдяки знанням, умінням, досвіду. Цей шар виступає як стереотип, як звична службова, посадова поведінка, як конкретні, актуальні цінності і норми практичної діяльності.

Європейська ділова культура формувалася в боротьбі із суперечливими поглядами і позиціями. Підприємництво тривалий час сприймалося як корисливість, своєкорисливість, занурення в суєту матеріальних турбот, бездуховність, користь, нелюдськість відносин. Ці погляди домінували в есте-

тичних теоріях і моральних доктринах. Перелом у європейській культурі наступив з розвитком товарно-грошових, капіталістичних відносин і становленням особливого типу особистості – буржуа, що привело до формування світогляду, етики, нових цінностей і норм. Практична корисність визнається як основна цінність життя. У західноєвропейських країнах уже склалася ділова культура, існує система навчання керівників-менеджерів.

Тема 10. Культура і соціальна трансформація.

1. Культурна інтерпретація сучасної трансформації пострадянського простору.
2. Культурний розрив та культурний переворот.
3. Культурне інсценування як механізм змінювання. Структура культурних інсценівок.
4. Культуросоціологічна теорія соціальних змін.

Соціокультурний процес являє собою єдність і взаємодію двох тенденцій – тенденції до збереження, усталеності, спадкоємності культури та тенденції до розвитку, модернізації, змін. Цілісність культури забезпечується двома процесами: соціальним відбором (соціальною селекцією) та культурним опором.

Сутність соціальної селекції полягає в тому, що будь-яка культура зберігає лише те, що в цілому відповідає її загальній логіці, менталітетові. Навіть свої запозичення з інших культур вона намагається «пропустити через себе». Культурний опір проявляється в двох формах. Перша – це пасивний опір, або наповнення запозичених форм традиційним для даного соціокультурного середовища змістом. Друга форма – це активний опір культури, проявлення соціального імунітету.

Впродовж тисячоліть основним механізмом трансляції культури залишалася традиція. Для традиції характерною є передача досвіду в безпосередньому повсякденному спілкуванні між людьми – в ситуації «обличчям до обличчя». При

цьому неминуче відбувається модифікація переданого культурного змісту: щось втрачається, щось, навпаки, додається. Освіта, як форма передачі культурної спадщини, відрізняється від традиції своїм систематизованим, організованим характером, а також деякою «відчуженістю» від безпосередніх життєвих потреб.

Американський антрополог Маргарет Мід звернула увагу на дуже важливий аспект передачі культурної спадщини – відносини між поколіннями (міжпоколінні відносини). М. Мід виділила три типи культури: постфігуративний, кофігуративний і префігуративний.

Зміни в культурі зумовлюються двома групами чинників: внутрішніми та зовнішніми. Відповідно можна виділити процеси саморозвитку культури та процеси запозичення. Саморозвиток культури може відбуватися стихійно (несвідомо) та цілеспрямовано (методом спроб і помилок).

Зміни в культурі можуть відбуватися завдяки запозиченню як на внутрішньокультурному рівні, так і на рівні кроскультурної взаємодії.

Внутрішньокультурне запозичення – це поширення нових зразків культури, притаманних одній верстві суспільства, на інші соціальні групи. Наприклад, джаз і блюз виникли як чисто негритянська музика, але з часом розповсюдилися на всю музичну культуру, їх елементи використовуються і в класичній, і в популярній музиці. Культурні контакти, як правило, до серйозних культурних змін не приводять, на відміну від взаємодій, які передбачають наявність системи обміну культурними цінностями.

Система культурних взаємодій може будуватися на добровільних, вимушених або примусових засадах. Примусове впровадження, нав'язування культури зовні відбувається у двох варіантах: внутрішньокультурному, коли соціальна група, що набула політичної влади, примусово нав'язує свою ідеологію решті суспільства та кроскультурному, коли є прагнення нав'язати чужі культурні норми, цінності поневоленим народам.

Беррі описав чотири способи взаємодії культур або чотири типи акультурації залежно від того прагнуть люди зберігати або не зберігати свою культурну

ідентичність і взаємодіяти або не взаємодіяти з іншою культурою. Інтеграція визначається як такий тип акультурації, коли кожна група підтримує і зберігає власну культуру та одночасно прагне підтримувати контакти з представниками іншої. Асиміляція відбувається тоді, коли група не підтримує свої культурні традиції, але підтримує контакти з іншою культурою. Розділення культур відбувається тоді, коли група підтримує власну культуру, але не прагне підтримувати контакти з іншою. І, нарешті, маргіналізація має місце тоді, коли представники культурної групи не прагнуть зберігати ні культуру власної групи, ні підтримувати контакти з іншою культурною групою. Беррі представив дані, що свідчать про те, що інтеграція – найбільш позитивний варіант для культурних груп, що супроводжується процесом взаємної асиміляції з погляду психічного здоров'я. Маргіналізація – найбільш невігідний варіант пристосування.

Тема 11. Культура постмодерна.

1. Постмодерн як нова культурна епоха. Поняття, сутність та основні риси постмодерну.
2. Постмодерн та вітальність, час і особистість.
3. «Онаучування» життя і світу.
4. Глобалізація та сучасна геополітика.
5. Соціальність постмодерну.

Поняття «постмодерн», «постмодернізм» багатозначні, вони використовуються для позначення своєрідної ситуації в політиці, соціології, художній творчості, тобто майже у всіх сферах життя. А починаючи із 1979 року, після виходу у світ роботи одного із головних теоретиків постмодернізму Ж.-Ф. Ліотара «Стан постмодерну», постмодернізм утверджується у статусі філософської категорії, яка фіксує духовну і ментальну специфіку епохи в цілому. З Постмодернізм виступає глобальною, всеохоплюючою рефлексією на реалії ХХ століття, на зміни, які відбулися у житті і свідомості людини. Він поставив філософський

дискурс у складне становище, яке є наслідком ситуації пізнього модерну, коли людство стало жертвою світорятувальних утопій, ідеологій, «метанаративів».

Виражаючи дух часу другої половини ХХ століття, постмодернізм виступає стилем, напрямом, течією, що зображує стан сучасної (постсучасної) культури і в той же час звертається до різних культурних пластів, акумулюючи їхній зміст. Постмодернізм як широке культурне явище, що охоплює філософію, мистецтво, науку є найвиразнішим свідченням мультикультурності, кросскультурності, транскультурності постіндустріальної епохи. Процес формування постіндустріальної культури набуває специфічних форм і рис. Найвиразнішими ознаками цього процесу виступають новий некласичний тип 4 пріоритетів – технічного, а не соціального прогресу, виробництво не речей, а інформації, як найвищої суспільної цінності, пріоритет приміського, а не міського стилю життя і типу культури, переважання нелінійних структур над лінійними. Постіндустріальна культура спрямована на світ уяви, сновидінь, несвідомого, який повною мірою відповідає сучасній хаотичній абсурдній реальності.

Вітчизняний дослідник В.Ратніков приводить ряд ознак, за якими ситуацію в культурі і/або науці можна назвати постмодерністською: 1) тотальна деабсолютизація; специфічно іронічне ставлення до минулого, до традицій: відмова від канонічності і канонізації традицій, від влади традицій і – як один із наслідків такої позиції – пріоритет свободи (наприклад, свободи думки) над необхідністю, жорсткістю норм, у тому числі наукового дослідження; 2) антидемаркаціонізм; «розмивання» предметних меж знання; 3) надання переваги – замість наукових репрезентацій – конструюванню гіперреальності (так званих симулякрів) через чисто знакову діяльність, що може призвести до трактування світу знакових систем як самодостатнього; 4) пріоритет різноманіття над єдністю; пріоритет плюралізму моделей, описів і концепцій, що призводить до релятивізму, еkleктизму, «цитатності» (особливо якщо мати на увазі літературно-художню сферу); 5) пріоритет контексту у порівнянні з когнітивно-епістемічним.

Можна окреслити такі основні положення культури епохи модерну: прагнення до побудови єдиної системи культурних норм, узгодженості і порядку; істина і загальність як критерії знання; наука, як провідна сфера культурної свідомості; пріоритет соціального та загального над індивідуальним та окремим; існування (сущє) як стійка і чітка основа дійсності. Нові правила постмодерну зовсім інші: відмова від побудови єдиної системи культурних норм на користь окремих нормативних систем; замість узгодженості і порядку – відмінності, протиріччя, протистояння; не всезагальність, а умовність і 5 метафоричність; пріоритет не науки, а інших сфер, передусім, мистецтва; не існування, а різні реальності – світ снів, світ фантазій, релігійний світ. Змінюється розуміння основних культурологічних категорій: мови (у зв'язку з неможливістю встановити чіткі значення), свідомості (її немає на що обпертися), людини і світу, що її оточує (вони позбавляються звичних меж і центрів).

У наш час існує цілий ряд взаємодоповнюючих концепцій постмодернізму як феномену культури. Х. Кюнг пропонує використовувати термін «постмодернізм» не стільки у літературознавчому або мистецтвознавчому плані, скільки у всесвітньо-історичному. Він вбачає у ньому евристичне поняття, проблемний пошуковий термін, який використовується для аналізу явищ, що відрізняє нашу епоху від епохи модернізму.

Типовою ознакою постмодернізму є глобальне ствердження прав людини і релятивістське, гуманне ставлення до науки, техніки, індустрії та демократії, що є набагато важливішим за будь-які державні інтереси. Це нове ставлення виражається в усвідомленні наукою своєї відповідальності перед мораллю та етикою, співвідношенні технічних здобутків із людяністю та ідеалами людини, розвитку нової екологічної промисловості, створенні дійсно соціальної демократії, яка поєднує у собі принципи свободи і справедливості. Додаткові аспекти постмодерністської парадигми виражаються у виробленні постматеріалістичних цінностей, переконань, норм, стереотипів поведінки. Вони втілюються у новому ставленні до рас, класів, до природи, проблеми війни та

миру, яке формується під впливом нових соціальних рухів: екологічних, феміністських, рухів за мир. Відбувається, таким чином, не втрата цінностей, а їхня переорієнтація, узгодження відповідно до нового стилю життя. Інша концепція постмодернізму пропонується Ю.Габермасом, З.Бауманом, Д.Беллом. Вони пояснюють його як культурний підсумок неоконсерватизму, символ постіндустріального суспільства, зовнішній симптом трансформацій соціуму, який виражається у тотальному конформізмі, ідеях про кінець історії, естетичному синкретизмі. Д.Датон вважає помилковим трактування постмодернізму як ідейної течії, яка впливає на політику, літературу, мистецтво. Він визначає постмодернізм як побічний продукт економічних і соціальних сил, що мають мало спільного із філософією ХХ століття. Головними факторами виникнення і поширення постмодернізму він вважає спад економічної гегемонії США та Західної Європи, крах фундаментальних економічних учень і їх заміна теорією конвергенції, бурхливий розвиток засобів масової комунікації, поступовий спад релігійності (окрім ісламу), демократизація освіти. У культурологічному аспекті постмодернізм постає як поняття, яке позначає новий період у розвитку світової культури. Ф.Джеймісон пов'язує його виникнення із необхідністю відображення у культурі нових форм суспільного життя та економічного порядку – суспільства споживання, театралізованої політики, мас-медіа та інформатики.